УДК 94(438):37.014.5:342.725:323.1(161.2)(438.3)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-5984.2026/2.3

Василишин С. Ю.
https://orcid.org/0009-0002-9926-6871
Гуманітарний відділ Копичинецької міської ради

АДМІНІСТРАТИВНИЙ РЕСУРС У РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ: ТЕРНОПІЛЬСЬКЕ ВОЄВОДСТВО (1924–1926 РР.)

У статті досліджено механізми реалізації мовної політики Другої Речі Посполитої у сфері шкільної освіти Тернопільського воєводства у 1924–1926 рр. У центрі уваги перебувають нормативно-правові засади мовного регулювання, адміністративні процедури визначення мови навчання та роль органів державного управління в трансформації українського шкільництва. Проаналізовано зміни, започатковані прийняттям закону від 31 липня 1924 р., який створив правові передумови для поширення двомовної моделі шкільництва та посилення державного контролю за мовним складом навчального процесу. Особливу увагу приділено діяльності воєводських і повітових органів шкільної адміністрації, практиці розгляду батьківських декларацій, визначенню статусу шкіл, кадровій політиці та інспекційному контролю. Показано, що адміністративний ресурс був важливим механізмом перетворення загальних законодавчих положень на конкретні рішення щодо функціонування українських шкіл. Встановлено, що формально нормативний характер процедур не виключав можливості їх вибіркового застосування на місцевому рівні, що впливало на співвідношення польської та української мов у шкільній освіті. Обґрунтовано положення про те, що мовна політика польської держави в Тернопільському воєводстві реалізовувалася не лише через безпосереднє законодавче обмеження сфери функціонування української мови, а й через систему адміністративних практик, які поступово змінювали інституційні умови функціонування українського шкільництва. Зроблено висновок, що 1924–1926 рр. стали важливим етапом переходу від законодавчого унормування мовного питання до його системної адміністративної імплементації на регіональному рівні.

Ключові слова: *мовна політика, Друга Річ Посполита, Тернопільське воєводство, українське шкільництво, адміністративний ресурс, мовне законодавство, двомовне шкільництво, батьківські декларації, шкільна адміністрація, асиміляція.*

Постановка проблеми. Після ухвалення Закону від 31 липня 1924 р. про державну мову та Закону про організацію шкільництва (так званого закону Грабського) мовна політика Другої Речі Посполитої перейшла від нормативного регулювання до практичного адміністративного впровадження. Саме на локальному рівні визначалося, наскільки законодавчі положення щодо функціонування польської й української мов у системі освіти відповідали реальній практиці. Тернопільське воєводство, де українське населення становило більшість у багатьох повітах, стало одним із ключових регіонів реалізації цієї політики. Тут мовне питання швидко набуло не лише освітнього, а й політичного та безпекового значення.

Архівні матеріали свідчать, що державні органи використовували широкий спектр адміністративних інструментів для впливу на мовний режим шкільництва. До цього процесу були залучені воєводська адміністрація, староства, Кураторія Львівського шкільного округу, повітові шкільні інспектори, органи поліції та Міністерство внутрішніх справ. Їхня діяльність не обмежувалася контролем за виконанням законодавства, а включала постійний моніторинг громадських настроїв, перевірку декларацій батьків, організацію шкільного плебісциту, підготовку інструкцій для місцевої адміністрації та інформаційне забезпечення центральних органів влади. Матеріали Державного архіву Тернопільської області демонструють, що мовна політика фактично реалізовувалася через адміністративний механізм багаторівневого державного управління, у якому освітні установи стали одним із головних об'єктів державного контролю.

© Василишин С. Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення адміністративних механізмів реалізації мовної політики Другої Речі Посполитої у шкільній сфері Тернопільського воєводства спирається на напрацювання дослідників історії освіти, державного управління та польсько-українських відносин. Вагомий внесок у дослідження організаційно-управлінських засад функціонування шкільництва Тернопільського воєводства зробив М. Галай [1; 2; 3; 4]. У його працях розглянуто структуру органів управління освітою, механізми функціонування шкільної адміністрації на воєводському та повітовому рівнях, особливості формування шкільної мережі та кадрової політики. Ці дослідження дають змогу реконструювати інституційне середовище, у межах якого здійснювалося практичне втілення державної мовно-освітньої політики, однак проблема використання адміністративного ресурсу саме як інструменту мовної політики у 1924–1926 рр. потребує окремого розгляду.

Важливе концептуальне значення для осмислення політики польської держави щодо українського населення має монографія О. Рудої, присвячена національно-освітній політиці в Галичині у 1920–1930-х рр. [6]. Дослідниця розглядає освітню політику як складову ширшої стратегії державного регулювання національних відносин, аналізуючи нормативні рішення польської влади, трансформацію шкільної мережі та реакцію українського суспільства. Її висновки створюють підґрунтя для розгляду мовної політики не лише як сукупності законодавчих приписів, а як процесу їх адміністративної імплементації на місцевому рівні.

Окремий напрям становлять історико-правові дослідження, присвячені законодавчому статусу української мови у міжвоєнній Польщі. У них переконливо показано, що саме мовні закони 1924 р. визначали правовий режим використання української мови в адміністративних установах, органах місцевого самоврядування, судочинстві та системі освіти. Разом із тим автори наголошують, що формально проголошені права значною мірою залежали від практики їх застосування місцевою адміністрацією, яка володіла широкими дискреційними повноваженнями [5].

Важливе значення для осмислення мовної політики Другої Речі Посполитої має дослідження Єви Вожняк. Авторка аналізує діяльність польської держави у сфері мовного регулювання, зосереджуючись на законодавчому визначенні сфер обов'язкового використання польської мови, офіційній державній та адміністративній номенклатурі, а також процесах зміни й «реполонізації» топоніміки. На особливу увагу заслуговує висновок дослідниці про відсутність послідовної та системної концепції мовної політики польської влади, наслідком чого стало правове диференціювання мовного режиму на різних територіях Другої Речі Посполитої та непослідовність офіційної термінології [7]. Для нашого дослідження особливо продуктивним є підхід Вожняк, який дозволяє розглядати мовну політику не лише як сукупність законодавчих норм, а як систему адміністративно-правових практик, через які держава визначала допустимі сфери функціонування окремих мов. Така постановка проблеми створює методологічну основу для аналізу Тернопільського воєводства у 1924–1926 рр., де мовне законодавство реалізовувалося через конкретні рішення органів шкільної адміністрації, процедури визначення мови навчання та інституційний контроль за українським шкільництвом.

Отже, сучасний стан наукової розробки проблеми дозволяє констатувати, що нормативні засади мовної політики польської держави та загальні тенденції трансформації українського шкільництва вже отримали достатнє висвітлення, тоді як механізми їх реалізації на рівні воєводської, повітової та шкільної адміністрації залишаються менш дослідженими. Недостатньо з'ясованим є питання про те, яким чином формально нейтральні адміністративні процедури – реєстрація батьківських декларацій, визначення статусу школи, кадрові рішення, інспектування та адміністративний контроль – фактично впливали на мовний склад освітнього простору Тернопільського воєводства. Саме ця дослідницька лакуна визначає предмет запропонованої статті та зумовлює необхідність розглядати адміністративний ресурс як самостійний інструмент реалізації мовної політики Другої Речі Посполитої у 1924–1926 рр.

Виклад основного матеріалу. Реалізація мовної політики Другої Речі Посполитої на території Тернопільського воєводства не обмежувалася виконанням законодавчих норм, ухвалених у 1924 р. Практичне запровадження нової моделі організації шкільництва забезпечувалося розгалуженою системою адміністративних інституцій, до якої входили Міністерство релігійних віросповідань і народної освіти, Міністерство внутрішніх справ, Кураторія Львівського шкільного округу, воєводська адміністрація, староства, повітові шкільні інспектори та органи державної поліції. Саме їхня взаємодія визначала реальний зміст мовної політики на місцевому рівні.

Архівні матеріали засвідчують, що Кураторія Львівського шкільного округу виконувала не лише функції освітнього управління, а й координувала діяльність інших державних установ щодо контролю над мовною ситуацією у школах. Циркуляри, що надходили до повітових шкільних рад і директорів державних навчальних закладів, містили не лише розпорядження щодо організації навчального процесу, а й вимоги систематично збирати інформацію про діяльність українських громадських організацій, духовенства та окремих учителів. Таким чином, освітня адміністрація поступово набувала ознак інституції політичного моніторингу [8, арк. 21].

Особливу увагу Кураторія Львівського шкільного округу приділяла діяльності греко-католицького духовенства, яке активно підтримувало вимоги українських громад щодо навчання рідною мовою. У спеціальному листі до повітових шкільних рад, дирекцій державних шкіл та інших освітніх установ адміністрація вимагала негайно повідомляти про всі випадки агітації катехитів або священників на користь української мови навчання. Фактично кожен подібний випадок мав документуватися та передаватися до вищих адміністративних інстанцій. Подібна практика свідчить, що державний контроль поширювався далеко за межі навчального процесу і охоплював релігійну сферу як важливий чинник формування громадської думки [8, арк. 21].

Архівні документи дозволяють простежити й інший важливий напрям адміністративної діяльності – використання статистичної інформації як підстави для прийняття управлінських рішень. Донесення старост містили докладні відомості про національний склад населення окремих громад, кількість дітей шкільного віку, конфесійну структуру та можливість відкриття українських або утраквістичних шкіл. Так, у донесенні Кам'янка-Струмилівського старости від 12 лютого 1925 р. зазначалося, що у 49 із 63 громад українці становили понад чверть населення, а у 37 громадах кількість українських дітей перевищувала законодавчо встановлений мінімум для відкриття школи з українською мовою навчання. Водночас наявність щонайменше двадцяти польських дітей у 35 громадах розглядалася адміністрацією як достатня підстава для організації утраквістичних шкіл, що фактично звужувало можливості функціонування однонаціональних українських навчальних закладів [9, арк. 2].

Показово, що навіть за наявності формальних підстав для відкриття української школи остаточне рішення залежало не лише від виконання законодавчих критеріїв, а й від адміністративної оцінки ситуації на місцях. Старости регулярно інформували воєводське управління про політичні настрої населення, діяльність українських організацій, реакцію місцевого духовенства та можливі прояви громадського спротиву. Унаслідок цього мовне питання дедалі більше виходило за межі освітньої політики й інтегрувалося до системи адміністративного управління прикордонним регіоном.

Характерним прикладом такого підходу є донесення перемишлянського старости до прокуратури щодо протестів жителів села Полюхів Великий проти впровадження польської мови викладання. Сам факт передачі матеріалів до органів прокуратури свідчить, що конфлікти навколо мови навчання трактувалися владою не лише як освітній спір, а як питання публічного порядку та державної безпеки. Залучення правоохоронних органів до розв'язання мовних конфліктів демонструє розширення компетенції адміністративного апарату та поступове перетворення освітньої політики на складову системи внутрішнього управління [9, арк. 3].

Отже, аналіз документів Державного архіву Тернопільської області переконує, що адміністративний ресурс у мовній політиці Другої Речі Посполитої мав комплексний характер. Його основу становила взаємодія освітніх, адміністративних та правоохоронних органів, які забезпечували не лише виконання чинного законодавства, а й постійний моніторинг суспільно-політичної ситуації. Саме така модель державного управління забезпечувала трансформацію мовної політики із суто освітнього напряму діяльності в один із ключових інструментів інтеграційної та асиміляційної політики польської держави.

Архівні матеріали свідчать, що після набуття чинності законодавством 1924 р. контроль за реалізацією мовної політики був покладений не лише на органи освітнього управління, а й на систему державної адміністрації та правоохоронні структури. Старости, воєводські урядовці та підрозділи державної поліції фактично стали повноправними учасниками процесу визначення мовного статусу початкових шкіл. Такий підхід засвідчує, що польська влада розглядала мовне питання не виключно як освітню проблему, а як складову внутрішньої політики держави та один із чинників забезпечення політичної стабільності у східних воєводствах.

Одним із характерних прикладів такого підходу є донесення перемишлянського старости

до прокуратури при окружному суді в Золочеві щодо подій у селі Полюхів Великий. Документ засвідчує, що протести місцевої громади проти запровадження польської мови навчання стали предметом розгляду не лише органів шкільної адміністрації, а й прокуратури. Сам факт передачі матеріалів до органів юстиції демонструє кримінальзацію суспільних конфліктів навколо мовного питання та прагнення держави розв'язувати їх адміністративно-правовими методами. Таким чином, реалізація мовної політики супроводжувалася використанням інструментів, характерних для системи охорони публічного порядку, що істотно розширювало компетенцію місцевої адміністрації у сфері освіти [9, арк. 3].

Водночас староства виконували функції збору та аналітичного опрацювання статистичних матеріалів, необхідних для визначення мовного статусу шкіл. У донесенні Кам'янка-Струмилівського старости від 12 лютого 1925 р. детально проаналізовано національний склад населення, кількість дітей шкільного віку та можливості застосування положень закону про організацію шкільництва. Особливу увагу приділено населеним пунктам, де чисельність українських дітей перевищувала встановлений законом мінімум, однак одночасна наявність польських дітей дозволяла адміністрації рекомендувати відкриття утраквістичних шкіл. Отже, статистика використовувалася не лише як інформаційний ресурс, а й як інструмент адміністративного моделювання мережі навчальних закладів відповідно до державної політики [9, арк. 19–19 зв.]

Архівні документи також демонструють численні випадки перевищення службових повноважень місцевими чиновниками під час легалізації батьківських декларацій. Зокрема, у матеріалах щодо села Чистилів наведено факти нічних обходів помешкань селян представниками поліції та гмінної адміністрації, психологічного тиску на осіб, які підтримали українську мову навчання, а також організації слухань у віддалених населених пунктах, що ускладнювало участь батьків у процедурі підтвердження декларацій. Подібні адміністративні практики істотно виходили за межі законодавчо визначеної процедури проведення шкільного плебісциту та свідчили про використання органів влади для впливу на результати волевиявлення населення [8, арк. 25–26].

Не менш показовою була ситуація у селі Бобулинці Бучацького повіту. Скарги місцевих жителів щодо перешкод у легалізації шкільних декларацій набули такого розголосу, що стали предметом розгляду Міністерства внутрішніх справ. У листі міністра до тернопільського воєводи наголошувалося на неприпустимості зловживань службовим становищем та адміністративного втручання у процедуру підтвердження декларацій. Сам факт реагування центрального органу влади свідчить про усвідомлення урядом існування проблем у діяльності місцевої адміністрації, хоча це не призвело до зміни загальної моделі реалізації мовної політики [8, арк. 37–37 зв.].

Особливе місце в адміністративному механізмі посідали органи державної поліції. Таємний наказ Тернопільської окружної команди державної поліції № 157 засвідчує, що правоохоронні органи були змушені реагувати на численні повідомлення про незаконне втручання жандармерії у збір мовних декларацій. У документі визнавалася наявність випадків перевищення повноважень окремими поліцейськими та наголошувалося на необхідності дотримання встановлених процедур. Водночас сам характер цього документа демонструє, що поліція була інтегрованою складовою адміністративного механізму реалізації мовної політики та здійснювала постійний нагляд за перебігом кампанії.

Аналіз документів дозволяє зробити висновок, що адміністративний ресурс польської держави у мовній сфері мав комплексний характер. Його основу становило поєднання статистичного контролю, поліцейського нагляду, адміністративної верифікації декларацій, використання дисциплінарних механізмів та залучення органів юстиції до розгляду конфліктів навколо мови навчання. У результаті процедура, яка формально мала забезпечувати реалізацію мовних прав населення, на практиці перетворилася на багаторівневий процес державного контролю за функціонуванням українського шкільництва.

Архівні документи переконливо засвідчують, що після запровадження мовного законодавства 1924 р. польська адміністрація дедалі більше сприймала український рух за національну школу як організовану суспільно-політичну кампанію, що виходила за межі суто освітньої діяльності. Особливу увагу державних органів привертала діяльність товариства «Рідна школа», яке здійснювало координацію місцевих ініціатив, забезпечувало правовий супровід батьківських декларацій, організовувало інформаційні кампанії та формувало мережу громадських комітетів. Саме тому адміністративний контроль був спрямований не лише на школи, а й на інституції, які забезпечували суспільну підтримку українського шкільництва.

Матеріали фонду свідчать, що українська сторона намагалася максимально використовувати чинне законодавство для захисту права на навчання рідною мовою. У виданні «Українська школа гине!», поширюваному товариством «Рідна школа», населення закликали до фінансової підтримки приватного шкільництва, активної участі у громадських акціях та документування випадків порушення мовних прав. Особливе значення надавалося збору інформації про діяльність місцевої адміністрації та органів шкільної влади, яку планувалося використовувати під час парламентських дебатів і для інформування міжнародної громадськості про становище української освіти в Польщі [8, арк. 1–16].

Новий етап організаційної діяльності простежується в документах 1932 р., коли при Головній управі товариства «Рідна школа» було створено спеціальний реферат «Правнича Оборона», а в повітах – плебісцитові комітети. Архівні матеріали засвідчують, що кампанія мала чітко визначену організаційну структуру: кожен повіт відповідав за проведення плебісциту, ведення документації, перевірку декларацій та підготовку звітів для центрального керівництва у Львові. Водночас діяльність цих структур відразу стала предметом постійного адміністративного нагляду з боку воєводської влади та старост [10, арк. 18, 18 зв.].

Інструкція «Правничої Оборони» демонструє високий рівень організаційної дисципліни українського громадського руху. У документі передбачалося створення системи паралельної звітності, незалежної від державної адміністрації: місцеві та повітові комітети повинні були вести персоніфікований облік усіх поданих декларацій із зазначенням прізвищ батьків та віку дітей, а після завершення кампанії передати узагальнені звіти до Головної управи «Рідної школи». Така практика свідчить про прагнення українських організацій формувати власну доказову базу щодо реальних мовних потреб населення та зіставляти її з офіційною статистикою державних органів [10, арк. 18, 18 зв.].

У відповідь воєводська адміністрація вдалася до посилення контролю за діяльністю громадських організацій. Розпорядження тернопільського воєводи від 7 листопада 1932 р. передбачало встановлення адміністративного та поліцейського нагляду за повітовими плебісцитовими комітетами, рефератом «Правнича Оборона» та особами, які брали участь у проведенні кампанії. Таким чином, об'єктом державного контролю стали вже не лише школи або батьківські декларації, а вся організаційна інфраструктура українського освітнього руху [10].

Особливий інтерес для адміністрації становила діяльність місцевих активістів. У донесеннях старост систематично фіксувалися прізвища організаторів плебісциту, священників, учителів та студентів, які проводили інформаційну роботу в селах і координували збір декларацій. Зокрема, у матеріалах Бережанського староства згадуються священники І. Гінько, П. Стікало, Р. Добровольський, а також студенти М. Пажава та І. Нестерович, яких адміністрація розглядала як ключових учасників кампанії. Фактично державні органи створювали персоніфіковані інформаційні досьє на осіб, які забезпечували функціонування українського освітнього руху [10, арк. 3].

Аналогічний характер мали матеріали Чортківського староства. У них фіксувалися не лише факти агітації за проведення шкільного плебісциту, а й прізвища місцевих організаторів, кількість зібраних декларацій та участь духовенства в кампанії. Адміністрація прагнула встановити повний контроль за перебігом акції, тоді як українська сторона використовувала передбачені законом механізми для розширення мережі україномовного навчання. Це свідчить, що боротьба за мову викладання набувала ознак організованого правового протистояння між державним адміністративним апаратом і громадянським суспільством [10, арк. 38, 38 зв.].

Отже, документи Державного архіву Тернопільської області дозволяють стверджувати, що адміністративний ресурс польської держави був спрямований не лише на регулювання діяльності навчальних закладів, а й на системний контроль за українськими громадськими організаціями, які забезпечували реалізацію мовних прав населення. У відповідь українське суспільство створило власну мережу правової, організаційної та інформаційної підтримки шкільного плебісциту. Саме взаємодія цих двох моделей – централізованого державного адміністрування та організованої громадської самооборони – значною мірою визначала розвиток мовної політики у Тернопільському воєводстві в міжвоєнний період.

Одним із ключових інструментів реалізації мовної політики польської держави після ухвалення законодавства 1924 р. стала процедура подання та легалізації батьківських декларацій щодо мови навчання дітей. Формально ця процедура мала забезпечити врахування волі місцевого населення при визначенні мовного статусу школи. Проте аналіз документів Державного

архіву Тернопільської області свідчить, що саме на етапі адміністративної верифікації декларацій найбільш виразно проявився адміністративний ресурс держави. Участь у цьому процесі брали не лише органи шкільного управління, а й староства, гмінні адміністрації, державна поліція та воєводська влада, що фактично перетворило процедуру підтвердження підписів на багаторівневий механізм адміністративного контролю.

Характерним прикладом є матеріали щодо подій у селі Чистилів Тернопільського повіту. У депутатському зверненні до міністрів релігійних віросповідань і народної освіти та внутрішніх справ повідомлялося про систематичне залякування українського населення під час легалізації декларацій. Зокрема, представники місцевої адміністрації та поліції здійснювали нічні обходи господарств селян, які підтримали навчання українською мовою, намагаючись психологічним тиском змусити їх відкликати свої підписи або відмовитися від участі в офіційній процедурі. Такі дії свідчать про використання адміністративного апарату не для забезпечення реалізації закону, а для впливу на результати волевиявлення населення [8, арк. 35–36].

Не менш показовою була організація самої процедури перевірки декларацій. Архівні матеріали засвідчують, що опитування батьків із Чистилова проводилося не за місцем їхнього проживання, а в сусідній Ігровиці, розташованій приблизно за 14 км. Така практика суттєво ускладнювала участь селян у слуханнях, особливо в умовах весняних польових робіт, і фактично створювала додаткові адміністративні бар'єри для реалізації їхніх мовних прав. Важливо, що ці дії здійснювалися за участю заступника шкільного інспектора Блонського та місцевого вчителя С. Міллера, що свідчить про координацію між освітньою адміністрацією та місцевими органами влади [8, арк. 25–26].

Матеріали щодо села Бобулинці демонструють ще радикальніші форми адміністративного втручання. У документах зазначено, що підтвердження документів, необхідних для отримання земельних парцел, ставилося у пряму залежність від відмови селян від декларацій за українську мову навчання. Зафіксовано випадки, коли комендант поліції та керівник місцевої школи вимагали відкликати вже подані заяви й підписати декларації на користь польської школи. Таким чином, адміністративні процедури, не пов'язані безпосередньо зі сферою освіти, використовувалися як засіб впливу на мовне волевиявлення населення, що свідчить про міжвідомчий характер адміністративного ресурсу [8, арк. 35–36].

Про системний характер адміністративних перешкод свідчать і документи 1933 р. Зокрема, житель села Прошова Василь Пастух звернувся до Тернопільського воєводського управління зі скаргою на відмову місцевого війта посвідчити підписи на плебісцитових листах. У зверненні заявник просив офіційно роз'яснити посадовій особі її обов'язки щодо безоплатного засвідчення підписів, наголошуючи, що саме необґрунтована відмова органу місцевої влади перешкоджає реалізації передбаченого законом права громади на визначення мови навчання. Цей випадок демонструє, що навіть технічна процедура посвідчення підписів могла перетворюватися на ефективний інструмент адміністративного блокування громадської ініціативи [11, арк. 89–89 зв.].

Особливої уваги заслуговує правова аргументація українських громад. У низці колективних звернень заявники прямо посилалися на чинне розпорядження Міністерства внутрішніх справ від 19 лютого 1925 р. № 1254, наголошуючи, що посвідчення підписів повинно здійснюватися безоплатно і без будь-яких додаткових адміністративних обмежень. Отже, українське населення використовувало не лише політичні чи громадські механізми захисту своїх прав, а й активно апелювало до норм польського законодавства, намагаючись змусити місцеву адміністрацію діяти в межах власних повноважень. Саме ця обставина засвідчує високий рівень правової культури організаторів шкільної кампанії та поступову трансформацію боротьби за українську школу у сферу адміністративно-правового протистояння.

Таким чином, аналіз архівних матеріалів дозволяє зробити висновок, що процедура легалізації батьківських декларацій виконувала подвійне призначення. Формально вона була механізмом реалізації положень мовного законодавства, однак на практиці перетворилася на інструмент державного адміністративного контролю над процесом визначення мовного статусу школи. Використання поліцейського нагляду, адміністративних перепон, бюрократичних процедур та непрямих форм тиску свідчить, що польська влада прагнула впливати не лише на організацію шкільної мережі, а й на сам процес формування та документального оформлення волі місцевого населення.

Комплексний аналіз документів Державного архіву Тернопільської області дозволяє стверджувати, що реалізація мовної політики Другої Речі Посполитої здійснювалася не окремими

адміністративними рішеннями, а через цілісну багаторівневу систему державного управління. Її основу становила взаємодія центральних органів влади, Кураторії Львівського шкільного округу, Тернопільського воєводського управління, старост, повітових шкільних інспекторів, органів місцевого самоврядування та державної поліції. Кожна з цих інституцій виконувала визначені функції, однак лише їхня скоординована діяльність забезпечувала практичне впровадження мовного законодавства на місцевому рівні.

Документи фонду 231 свідчать, що Міністерство внутрішніх справ здійснювало загальне нормативне та адміністративне керівництво кампанією, надсилаючи воєводам циркуляри щодо порядку проведення шкільного плебісциту, легалізації декларацій та реагування на конфліктні ситуації. Воєводські управління, у свою чергу, трансформували ці розпорядження у конкретні адміністративні доручення для старост, органів поліції та освітньої адміністрації, забезпечуючи єдину практику застосування законодавства на території воєводства [8].

Кураторія Львівського шкільного округу виступала головною інституцією освітнього адміністрування. Її діяльність не обмежувалася методичним керівництвом школами. Архівні документи демонструють, що Кураторія здійснювала постійний контроль за перебігом мовної кампанії, збирала інформацію від повітових інспекторів, координувала виконання міністерських розпоряджень та вимагала від місцевих органів влади регулярної звітності щодо діяльності українських громадських організацій, духовенства й учительства. Таким чином, освітня адміністрація одночасно виконувала функції інформаційно-аналітичного центру державної мовної політики [8, арк. 21].

На рівні повітів ключову роль відігравали старости. Саме вони акумулювали інформацію про демографічну ситуацію, кількість дітей шкільного віку, національний склад населення, діяльність українських організацій та перебіг плебісцитової кампанії. Показово, що у звітних документах статистичні показники майже завжди поєднувалися з політичними характеристиками конкретних громад. Поряд із даними про кількість українських або польських дітей містилися оцінки громадської активності, впливу духовенства, діяльності товариства «Рідна школа» та можливих проявів «антидержавної агітації». Це свідчить, що адміністративна статистика виконувала не лише облікову, а й управлінську функцію, стаючи основою для ухвалення рішень щодо мовного статусу шкіл [9].

Важливою складовою адміністративного ресурсу були органи державної поліції. На відміну від традиційних уявлень про їхню роль як інституцій підтримання громадського порядку, архівні матеріали демонструють значно ширше коло повноважень. Поліцейські підрозділи здійснювали спостереження за діяльністю українських громадських організацій, контролювали проведення плебісциту, перевіряли інформацію про місцевих активістів, а також брали участь у перевірці батьківських декларацій. Таємні накази та службове листування підтверджують, що правоохоронні органи були інтегровані до єдиної системи реалізації мовної політики, виконуючи як контрольні, так і інформаційно-аналітичні функції [8].

Особливого значення в адміністративній моделі набували органи місцевого самоврядування. Війти, гмінні секретарі та інші посадові особи забезпечували посвідчення підписів, підтвердження особи заявників та оформлення необхідної документації. Саме на цьому рівні, як свідчать архівні документи, найчастіше виникали конфлікти між населенням і представниками влади. Відмови у посвідченні підписів, затягування процедур, вимоги додаткових документів або перенесення місця розгляду декларацій істотно впливали на практичну реалізацію мовних прав українського населення [11].

Отже, адміністративний ресурс у мовній політиці Другої Речі Посполитої являв собою не сукупність окремих адміністративних заходів, а цілісну систему державного управління. Її функціонування забезпечувалося вертикальною координацією між центральними органами влади та місцевою адміністрацією, постійним інформаційним обміном між освітніми, адміністративними і правоохоронними структурами, а також використанням адміністративних процедур як механізму практичного впливу на реалізацію мовного законодавства. Саме така модель дозволяла державі поєднувати формальне дотримання правових норм із широкими можливостями адміністративного регулювання мовних відносин у сфері початкової освіти.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що мовна політика Другої Речі Посполитої у Тернопільському воєводстві реалізовувалася не лише через законодавче регулювання, а насамперед за допомогою розгалуженої системи адміністративного управління. Аналіз архівних документів Державного архіву Тернопільської області засвідчує, що після ухвалення законів 31 липня 1924 р. державна влада

сформувала багаторівневий механізм контролю за мовним режимом початкової освіти, який охоплював Міністерство внутрішніх справ, Міністерство релігійних віросповідань і народної освіти, Кураторію Львівського шкільного округу, Тернопільське воєводське управління, староства, повітових шкільних інспекторів, органи місцевого самоврядування та державну поліцію.

Встановлено, що визначальною особливістю реалізації мовної політики була інтеграція освітнього адміністрування із загальною системою державного управління. Органи шкільної адміністрації виконували не лише освітні функції, а й здійснювали інформаційно-аналітичний супровід мовної політики, координували діяльність місцевих органів влади, збирали відомості про громадські настрої, діяльність українських організацій, духовенства та вчительства. У свою чергу, староства й воєводська адміністрація використовували статистичні матеріали, поліцейські донесення та службові рапорти як підставу для ухвалення управлінських рішень щодо мовного статусу конкретних навчальних закладів.

Архівні матеріали дають підстави стверджувати, що процедура подання та легалізації батьківських декларацій, яка відповідно до законодавства мала гарантувати реалізацію мовних прав населення, на практиці перетворилася на один із головних інструментів адміністративного контролю. Документи фіксують випадки створення штучних процедурних перешкод, перенесення місць проведення слухань, відмов у посвідченні підписів, використання адміністративного та психологічного тиску, а також залучення органів поліції до контролю за перебігом плебісцитової кампанії. Це свідчить, що адміністративний апарат був орієнтований не лише на виконання законодавчих норм, а й на вплив на практичні результати визначення мови навчання.

Водночас дослідження показало, що українське суспільство не залишалося пасивним об'єктом державної політики. Матеріали фонду 231 демонструють існування добре організованої системи громадського захисту українського шкільництва, важливу роль у якій відігравало товариство «Рідна школа». Створення мережі плебісцитових комітетів, діяльність реферату «Правнича Оборона», ведення власного обліку декларацій, підготовка юридичних консультацій та численні звернення до центральних органів влади свідчать про використання українськими організаціями легальних правових механізмів для захисту права на навчання рідною мовою.

Отже, архівні документи дозволяють переосмислити характер мовної політики польської держави у міжвоєнний період. Її ефективність забезпечувалася не стільки змістом законодавчих актів, скільки функціонуванням цілісної адміністративної системи, яка поєднувала нормативне регулювання, статистичний облік, інформаційний моніторинг, діяльність освітніх установ, місцевої адміністрації та правоохоронних органів. Саме через повсякденні адміністративні практики держава здійснювала контроль над процесом функціонування українського шкільництва у Тернопільському воєводстві.

Список літератури:

1. Галай М. Адміністрування шкільництва Тернопільського воєводства в системі управління освітньою галуззю Другої Речі Посполитої періоду 1919–1939 років. *Гуманітарні та соціальні науки: матеріали III Міжнародної конференції молодих вчених*. Львів, Видавництво Львівської політехніки, 2011. С. 38–42.

2. Галай М. Освітня політика Другої Речі Посполитої в сфері початкової освітиу1932–1939 роках (за матеріалами Тернопільського воєводства). *Гуманітарний журнал*. 2012. Вип. 2–3. С. 135–144.

3. Галай М. Польська система підготовки вчителів у 1918–1932 роках. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2011. Вип. 31. С. 281–286.

4. Галай М. Становлення та розвиток шкільництва в Тернопільському повіті у контексті освітньої політики Другої Речі Посполитої: 1919–1932 роки. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2011. Вип. 1. С. 115–118.

5. Марковський В. Я. Законодавство та судова практика Другої Речі Посполитої щодо статусу української мови у Східній Галичині в міжвоєнний період (1919–1939 рр.): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Львів, 2014. 23 с.

6. Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках XX століття: реалізація та рецепції. Монографія. Львів, 2019. 802 с.

7. Woźniak E. Linguistic policy of Second Polish Republic in interwar period. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.2015.URL: http://rcin.org.pl/ijp/Content/57762/PDF/1-7-20.pdf

8. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). Ф. 231 («Тернопільське воєводське управління (1909–1939 рр.)»). Оп. 1. Спр. 621. 134 арк.

9. ДАТО. Ф. 231 («Тернопільське воєводське управління (1909–1939 рр.)»). Оп. 1. Спр. 620.35 арк.
10. ДАТО. Ф. 231 («Тернопільське воєводське управління (1909–1939 рр.)»). Оп. 1. Спр. 1912.38 арк.
11. ДАТО. Ф. 231 («Тернопільське воєводське управління (1909–1939 рр.)»). Оп. 1. Спр. 1913.115 арк.

Vasylyshyn S. Yu. ADMINISTRATIVE RESOURCES IN IMPLEMENTING THE LANGUAGE POLICY OF THE SECOND POLISH REPUBLIC: EVIDENCE FROM THE TERNOPIL VOIVODESHIP (1924–1926)

This article examines the mechanisms through which the linguistic policy of the Second Polish Republic was implemented in the field of school education in the Tarnopol Voivodeship in 1924–1926. Particular attention is paid to the legal and regulatory framework governing language use, administrative procedures for determining the language of instruction, and the role of state administrative bodies in the transformation of Ukrainian schooling. The study analyses the changes initiated by the Act of 31 July 1924, which established the legal foundations for the expansion of bilingual schooling and strengthened state control over the linguistic composition of the educational process. Special attention is devoted to the activities of voivodeship- and county-level educational authorities, the examination of parents' declarations concerning the language of instruction, the determination of school status, personnel policy, and administrative inspection. The study demonstrates that administrative capacity constituted a significant mechanism through which general legislative provisions were translated into concrete decisions concerning the functioning of Ukrainian schools. It establishes that, despite the formally regulatory character of these procedures, their selective application at the local level affected the balance between Polish and Ukrainian as languages of instruction. The article argues that the Polish state's linguistic policy in the Tarnopol Voivodeship was implemented not only through direct legislative restrictions on the sphere of functioning of the Ukrainian language, but also through a system of administrative practices that gradually transformed the institutional conditions of Ukrainian schooling. It is concluded that the period of 1924–1926 represented an important stage in the transition from the legislative regulation of the language question to its systematic administrative implementation at the regional level.

Keywords: *language policy, Second Polish Republic, Tarnopol Voivodeship, Ukrainian schooling, administrative capacity, language legislation, bilingual schooling, parents' declarations, educational administration, assimilation.*

Дата першого надходження статті до видання: 18.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.10.2026